

АДЛЮСТРАВАННЕ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЙ СЕМАНТЫКІ БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІЇ Ў ШКОЛЬНЫХ ПАДРУЧНІКАХ

Аўтар: Пятрова Надзея Пятроўна, старшы выкладчык кафедры замежных моў.

Кантактная інфармацыя: тэл.: 71-81-74, эл. пошта: hurricain@yandex.ru.

Апісанне: У артыкуле разглядаецца праблема адлюстравання нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх фразеалагізмаў у навукова-метадычнай і вучэбнай літаратуры. Аналізуецца фразеалагізмы з падручнікаў па беларускай мове, зацверджаных Міністэрствам адукацыі РБ для выкарыстання ў вучэбным працэсе ўстаноў II і III ступені агульнай сярэдняй адукацыі з рускай і беларускай мовай навучання. Абгрунтоўваецца неабходнасць стварэння лінгвакраіназнаўчага слоўніка беларускіх фразеалагізмаў для школьнікаў.

Description: Valuable national cultural information having been preserved in phraseological units of the Belarusian language, the article deals with the problem of its presentation in actual textbooks for secondary schools. Quantitative and qualitative characteristics of their phraseological component have been analyzed. The necessity of creating a specialized dictionary of Belarusian phraseological units with national cultural semantics for secondary schools is proved.

Сфера выкарыстання распрацоўкі (прызначэнне): Адукацыя.

Укараненне (запланаванае ўкараненне) распрацоўкі: Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры стварэнні лінгвакраіназнаўчага слоўніка беларускіх фразеалагізмаў і пры складанні падручнікаў для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі II і III ступені з рускай і беларускай мовай навучання.

Асноўныя перавагі распрацоўкі: Прааналізаваны колькасны і якасны склад беларускіх фразеалагізмаў ў школьных падручніках для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі II і III ступені з рускай і беларускай мовай навучання. Вызначана прадуктыўнасць / непрадуктыўнасць выкарыстання некаторых спосабаў апісання нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх фразеалагізмаў.

Згодна з канцэпцыяй вучэбнага прадмета «Беларуская мова» (ад 29.05.2009), якая прадугледжвае рэалізацыю лінгвакультуралагічнага падыхода пры выкладанні ўсіх тэм і раздзелаў, фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі з'яўляецца адной з галоўных задач навучання беларускай мове на II і III ступенях агульнай сярэдняй адукацыі. Уключэнне нацыянальна-культурнага кампанента абумоўлівае неабходнасць як тэарэтычнай, так і лінгваметадычнай распрацоўкі падыходаў да падачы і апісання нацыянальна маркіраваных сродкаў – моўных адзінак з “закадзіраваным” нацыянальным светабачаннем і светаўспрыманнем.

Унікальная каштоўнасць фразеалагічнага фонду беларускай мовы як сродку для засваення нацыянальна-культурнага светапогляду беларускага народа ўжо даўно набыла высокую тэарэтычную ацэнку мовазнаўцаў [1-7]. Але на практыцы эфектыўнасць вывучэння фразеалогіі ў лінгвакраіназнаўчым аспекце шмат у чым залежыць ад распрацоўкі сістэмы ўрокаў самім настаўнікам, ад яго дасведчанасці і падрыхтаванасці. Адсутнасць выразнай і паслядоўнай сістэмы адбору фразеалагізмаў з яскравай нацыянальна-культурнай семантыкай для ўключэння ў школьныя падручнікі па беларускай мове абумоўлівае актуальнасць лінгвакультуралагічнага падыходу ў даследаванні і апісанні беларускай фразеалогіі.

З мэтай распрацоўкі пытання аб адлюстраванні нацыянальна-культурнай семантыкі беларускай фразеалогіі ў вучэбнай літаратуры і пошуку шляхоў для яго вырашэння аўтарам артыкула быў прааналізаваны ўвесь фразеалагічны матэрыял з падручнікаў па беларускай мове (з 5 па 11 класы), зацверджаных Міністэрствам адукацыі РБ для выка-

рыстання ў вучэбным працэсе ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовай навучання (гл. скарачэнні) [8].

Агульная колькасць фразеалагічных адзінак (ФА), якія трапляюцца на старонках падручнікаў, каля 242, а агульная колькасць фразеалагічных ілюстрацый – 320 выпадкаў. На думку метадыстаў, актыўны слоўнік вучня павінен уключаць не менш за 375 ФА [9, с. 109], што складае адносна невялікі аб’ём.

Найбольш часта (4-5 разоў) выкарыстоўваюцца такія ФА: *склаўшы рукі, час ад часу, як з вядра, бабіна лета, кот наплакаў, нага за нагу, не зводзіць вачэй, спакон веку (вякоў)*.

Адметна і тое, што фразеалагізмы школьных падручнікаў паводле стылістычнай прыналежнасці прадстаўляюць такія групы: кніжныя – 5 ФА, размоўныя – 175 ФА, прастамоўныя – 16 ФА, функцыянальна не замацаваныя – 35 ФА; сярод усіх гэтых груп – 68 ФА з яркай экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкай.

Аналіз фразеалагізмаў па крытэрыю іх паходжання паказаў, што ў школьных падручнікі з 242 ФА ўключана толькі 17 уласна беларускіх, 55 ФА – агульных з іншымі мовамі і крылатых, 34 ФА – гэта калькі, паўкалькі і запазычанні [10]. Між іншым «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» Лепешава І.Я. (2004) з агульнай колькасці 1750 ФА змяшчае каля 300 уласнабеларускіх фразеалагізмаў.

Для адлюстравання нацыянальна-культурнага кампанента аўтары падручнікаў больш шырока выкарыстоўваюць тэксты. Гэта праявілі творы і вершы пра нацыянальную мову і культуру, тэксты пра рэаліі сялянскага побыту, пра адметныя духоўныя рысы беларускага народа, пра сімвалы беларускай культуры, пра веравызнанне, абрады і святы нашых продкаў і г. д.

Тэксты пра народнае свята памінання продкаў Дзяды, змешчаныя ў практыкаваннях падручнікаў, характарызуюцца шырокім нацыянальна-культурным кантэкстам [БМ 6, с. 255-256], [БМ 9, с. 170-171], [БМ 10, с. 151]. Але толькі адзін з іх, тэкст практыкавання № 160 (аўтар тэкста – У. Коваль) [БМ 9, с. 170-171], мае безумоўную лінгвакраіназнаўчую каштоўнасць: тут не толькі згадваецца пра памінальнае свята, але і пра сувязь самога слова «дзяды» са старажытным культам памінання нябожчыкаў, з іншымі словамі, веравызнаннямі, светаўспрыманням нашых продкаў.

Згадка пра Дзяды – ‘дні ўшанавання нябожчыкаў у беларусаў’, а таксама ‘рытуальны абед або вячэра, якія наладжваюцца ў гэтыя дні’ – захавалася не толькі ў самім слове «дзяды», але і ў іншых адзінках беларускай мовы. Напрыклад:

прыказка *Не заўсягды яды, як на Дзяды, а працы, як у нядзелю* са значэннем ‘Жыццё не можа складацца заўсёды толькі з адных свят’ – [11, с. 101-102];

фразеалагізм *як на Дзяды* са значэннямі ‘выдатна, уволю (наесціся, пад’есці)’ і ‘вельмі многа (пра яду)’ [10, с. 433].

На жаль, фразеалагізм *як на Дзяды* ні разу не сустракаецца ў школьных падручніках па беларускай мове II і III ступені агульнай сярэдняй адукацыі, а прыказка *Не заўсягды яды, як на Дзяды, а працы, як у нядзелю* згадваецца толькі аднойчы [БМ 10, с. 109], але ў скарачаным варыянце: *Не заўсягды, як на Дзяды*.

Тэкст практыкавання № 213 (паводле Т. Валодзінай), прысвечаны апісанню значэння ў духоўнай культуры славян такога прадмета, як рэшата [БМ 10, с. 155-156], што таксама мае лінгвакраіназнаўчую каштоўнасць. Прыпадабненне рэшата да неба было значным для нашых продкаў, што знайшло сваё адлюстраванне ў некалькіх фразеалагізмах:

(*лье*) *як з вядра* са значэннем ‘моцным струменем, суцэльным патокам (аб праліўным дажджы)’: беларусы меркавалі, што дождж прасейваецца праз хмары, як мука праз сіта. Калі сіта (хмара) парвецца, дождж *лье як з вядра*. У сувязі з гэтым праліванне вады праз рэшата мела на мэце выклікаць дождж, а перавернутае сіта спырыла заканчэнню дажджу;

насіць ваду рэшатам (у рэшаце) са значэннем 'рабіць што-н. безвынікова, заведама ўпустую' [10, с. 249-250]: паводле старажытнага павер'я такая цудоўная магчымасць, як нашэнне вады ў рэшаце, давалася як узнагарода за цнатлівасць. Падобны матыў ёсць і ў беларускіх казках, дзе насіць ваду ў рэшаце ўдаецца толькі бязвінным [БМ 10, с. 155].

Нацыянальна-культурны кантэкст змяшчаюць і практыкаванні з выкарыстаннем тэкстаў, прысвечаных апісанню асаблівасцей фанетычнага складу беларускай мовы [БМ 10, с. 91-93], народных танцаў [БМ 10, с. 166-167], асаблівасцей нацыянальнага характару рускіх і беларусаў [БМ 11, с. 108-109], апісанню стэрэатыпаў ва ўспрыняцці свету [БМ 11, с. 227-228], але матэрыялы гэтых практыкаванняў, на наш погляд, маюць не аднолькавую лінгвакраізнаўчую каштоўнасць.

Такім чынам, каштоўнасць нацыянальна-культурная семантыкі беларускіх фразеалагізмаў практычна не знайшла ні колькаснага, ні якаснага адлюстравання ў школьных падручніках па беларускай мове. Уключэнне нацыянальна-культурнага кампанента ў падручнікі абмяжоўваецца толькі выкарыстаннем нацыянальна-маркіраваных тэкстаў, разуменне якіх патрабуе дадатковай інтэрпрэтацыі. Эфектыўнасць вывучэння фразеалогіі ў лінгвакраізнаўчым аспекце залежыць у значнай ступені ад наяўнасці ў настаўніка неабходных вучэбна-метадычных і дыдактычных матэрыялаў. Гэта паказвае на неабходнасць складання спецыяльнага лінгвакраізнаўчага слоўніка беларускіх фразеалагізмаў. ФА, якія сустракаюцца ў праграмных творах для школьнікаў, павінны суправаджацца спецыяльнымі лінгвакультурнымі тлумачэннямі, што безумоўна было б неабходна і карысна ва ўмовах блізкароднаснага руска-беларускага білінгвізму.

Спіс умоўных абазначэнняў і скарачэнняў:

- БМ 5-1 – Беларуская мова : вучэб. дапам. для 5-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / У 2 ч. Ч. 1 / В. П. Красней [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2008. – 144 с. : іл.
- БМ 5-2 – Беларуская мова : вучэб. дапам. для 5-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / У 2 ч. Ч. 2 / В. П. Красней [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2008. – 160 с. : іл.
- БМ 6 – Красней, В. П. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 6-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль, С. Р. Рачэўскі. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 304 с. : іл.
- БМ 7 – Валочка, Г. М. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 7-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, С. А. Язерская. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 256 с. : іл.
- БМ 8 – Бадзевіч, З. І. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 8-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч, І. М. Саматыя. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 272 с. : іл.
- БМ 9 – Беларуская мова : вучэб. дапам. для 9-га кл. агульнаадукац. устаноў з бел. і рус. мовамі навучання / Н. М. Гардзеі, П. Л. Навіцкі, З. М. Тамашэвіч; пад рэд. Н. М. Гардзеі. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011. – 264 с.
- БМ 10 – Беларуская мова : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 256 с.
- БМ 11 – Беларуская мова : вучэб. дапам. для 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010. – 256 с.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. **Мурына, Л. А.** Лінгвакультуралагічны падыход пры навучанні мовам у школе / Л. А. Мурына, Г. М. Валочка // Беларус. мова і літ. – 2006. – № 11. – С. 34–38.
2. **Садоўская, А. Л.** Нацыянальна-культурны кампанент беларускай фразеалогіі / А. Л. Садоўская // Роднае слова. – 2008. – № 2. – С. 42–46.
3. **Садоўская, А. Л.** Фразеалогія ў кантэксце культуры: сучасныя падыходы да вывучэння (этналінгвістычны) / А. Л. Садоўская // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 35–39.
4. **Садоўская, А. Л.** Лінгвакультурны падыход да аналізу фразеалагічных рэсурсаў мовы / А. Л. Садоўская // Роднае слова. – 2008. – № 8. – С. 35–39.
5. **Садоўская, А. Л.** Паняцце канатацыі ў сучаснай лінгвістыцы і яго роля ў плане вывучэння культурна-нацыянальнай спецыфікі фразеалагізмаў / А. Л. Садоўская // Роднае слова. – 2009. – № 1. – С. 45–49.
6. **Ляшчынская, В. А.** Методыка выкладання беларускай мовы : вучэб. дапаможнік / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Мінск : РІВШ, 2007. – 252 с.
7. **Зелянко, В. У.** Навучанне беларускай мове : лінгвакультуралагічны падыход : 10–11 класы : вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / В. У. Зелянко. – Мінск : Нац. інстытут адукацыі, 2011. – 136 с.

8. Зборнік нарматыўных дакументаў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, красавік 2011. № 7. – 96 с.

9. Ляшчынская, В. А. Сучасная беларуская мова : фразеалогія : вучэб. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2010. – 230 с.

10. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

11. Іванова, С.[Ф.] Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С.[Ф.] Іванова, Я.[Я.] Іваноў. – Мінск : Беларускі Фонд Сораса, 1997. – 262 с.